

Ettepanek kunstiasutuste tegevustoetuste süsteemi parandamiseks

Kunstiasutuste tegevustoetuste süsteem vajab põhjalikku reformimist. Täna puuduvad võrreldavad tegevustoetuste määramise alused, jagatavad toetused on ebaühtlase suurusega ja Eesti Kultuurkapital peab kandma organisatsioonide toetamisel ebaproportsionaalselt suurt koormat. Probleeme tegevustoetuste süsteemiga toovad valdkonna ühe keskse murena välja nii riigi strateegiadokument “Kultuuri arengukava 2021–2030” (alapeatükk “Kunst”) kui ka kunstivaldkonna arengukava “KUVA 2021–2025”.

Ettepanek käsitleb ennekõike kaht keskset avaliku rahastuse allikat — Kultuuriministeeriumi ja Kultuurkapitali — ja fookus on peamiselt riigi strateegilisteks partneriteks¹ loetavate organisatsioonide toetamise süsteemil.

Ettepaneku põhieesmärgid on:

- Üles ehitada riigi ja kunstiasutuste sisukas partnerlus, mis tagab valdkonna strateegiliste eesmärkide täitmise, kunstielu stabiilsuse ja jätkusuutliku arengu üle Eesti;
- Tagada piisav, asutuste ülesannete ja programmi mahtudega proportsioonis olev rahastus;
- Liikuda kunstiasutuste tervikliku toetamise suunas, et ühe toetusega oleks kaetud asutuse üldkulud ja sisuline programm;
- Luua selgem toetuste tagamise rollijaotus ministeeriumi ja Kultuurkapitali vahel.

Ettepaneku esmase versiooni valmistasid ette Kunstiasutuste Liidu töögrupi liikmed Hedi Jaansoo (Fotokunstnike Ühendus), Toomas Järvet (Juhan Kuusi Dokfoto Keskus), Triinu Jürmann (Rüki galerii), Kadi Kesküla (EKKM), Kai Lobjakas (Eesti Tarbekunsti- ja Disainimuuseum), Mari Vallikivi (Kondase keskus) ja Kadi-Ell Tähiste (Kunstiasutuste Liit). Dokumendi tagasisidestamisel ja täiendamisel osalesid Kunstiasutuste Liidu liikmed.

Kunstiasutuste Liit koondab ettepaneku esitamise seisuga 35 Eesti kunstiorganisatsiooni:

Art & Tonic galerii, A-Galerii, ArtDepoo galerii, Eesti Kaasaegse Kunsti Arenduskeskus, Eesti Kaasaegse Kunsti Muuseum (EKKM), Eesti Kunstnike Liit, EKA galerii, Evald Okase Muuseum, Eesti Tarbekunsti- ja Disainimuuseum, Fotografiska Tallinn, Fotokunstnike Ühendus, Juhan Kuusi Dokfoto Keskus, Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, Kai kunstikeskus, KALAUS galerii, Kogo galerii, Konrad Mägi Sihtasutus, Kumu kunstimuuseum (Eesti Kunstimuuseum), Kuressaare Raegalerii, Kondase keskus, Lugemik, NOBA, Okapi galerii, Pallase galerii, Pärnu Uue Kunsti Muuseum, Rüki galerii, Sally Stúdio, Tallinna Kunstihoone, Tartu Kunstimuuseum, Tartu Kunstnike Liit, Temnikova & Kasela galerii, Telliskivi Loomelinnak, Vaal galerii, Võrumaa Muuseumi galerii ja Valge Kuup.

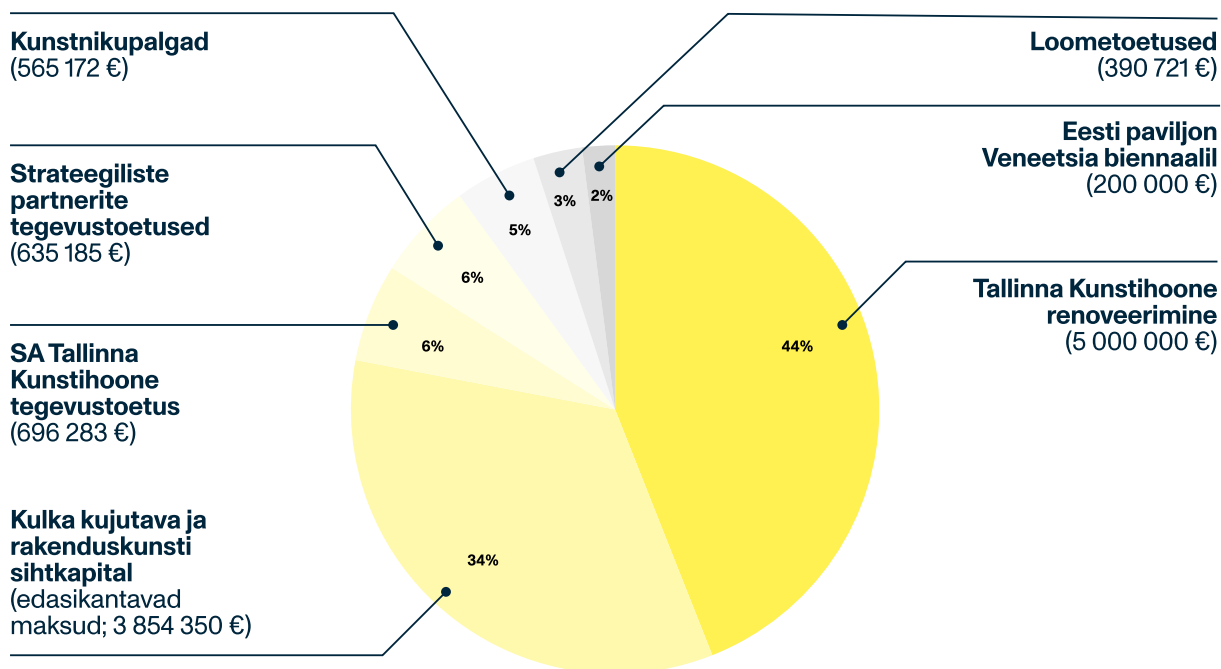
¹ Kultuuriministeeriumi strateegilised partnerid on kunstiasutused, mis ei ole riigi osalusega või riigi asutatud ning mille toetamise kaudu viiakse ellu kultuuri- ja kunsti poliitikat.

Sisukord

Millised asutused saavad praegu tegevustoetust?	4
Miks on tegevustoetuste maksmine vajalik?	8
Mis on praeguse süsteemi murekohad ja võimalikud lahendused?	10
Millest koosneb tegevustoetus?	17
Tegevustoetuste maksmise hinnanguline eelarve	22
Tegevustoetuste maksmise praktiline lahenduskeem	23
Tegevustoetuste süsteemi parandamise mõju	27
Korduma Kippuvad Küsimused	29
Ettepaneku lähtekohaks olevad uuringud ja dokumendid	32

Millised asutused saavad praegu tegevustoetust?

Kultuuriministeeriumi eelarveprogrammi “Kunstipoliitika kujundamine ja rakendamine” maht 2025. aastal oli üle 11,3 miljoni euro (ilma erakorralise Tallinna Kunstihoone renoveerimistoetusest 6,3 miljonit eurot).

Kitsamalt tegevustoetustele oli kunstieelarvest mõeldud pisut üle 1,3 miljoni ehk ligi 12%. Veidi üle poole summast moodustab riigi sihtasutusena tegutseva SA Kunstihoone aastane tegevustoetus ja ülejäänud summa jaguneb kuue eraõigusliku strateegilise partneri vahel: SA Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, MTÜ Eesti Kaasaegse Kunsti Arenduskeskus, Konrad Mägi SA, Eesti Kunstiakadeemia SA (Narva kunstiresidentuur), MTÜ Eesti Kaasaegse Kunsti Muuseum ja MTÜ Eesti Kunstnike Liit (galeriide tegevus).

Kultuuriministeeriumi tegevustoetused 2023-2025	2023	2024	2025
Toetus riigi asutatud SA-le			
Kunstihoone SA	725 295€	725 295€	696 283€
Toetused strateegilistele partneritele			
Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus	231 300€	191 300€	181 735€
Eesti Kaasaegse Kunsti Muuseum (EKKM)	30 000€	180 000€	180 000€
Eesti Kaasaegse Kunsti Arenduskeskus	111 000€	151 000€	143 450€
Eesti Kunstiakadeemia SA (Narva kunstiresidentuur)	75 000€	75 000€	75 000€
Eesti Kunstnike Liit (galeriide tegevus)	30 000€	30 000€	30 000€
Konrad Mägi SA	50 000€	50 000€	25 000€
KOKKU	1252 595€	1402 595€	1331 468€

Lisaks tegevustoetusele toetatakse Kultuuriministeeriumi eelarvest Tallinna Kunstihoone renoveerimist, kunstnikupalkade meedet, Veneetsia biennaali paviljoni korraldamist ja loometoetuste maksmist. Samuti sisalduvad ministeeriumi eelarves Kultuurikapitali kujutava ja rakenduskunsti sihtkapitalile edasikantavad vahendid.

Mõned kunstiasutused kuuluvad ministeeriumi struktuuris kultuuriväärtuste osakonna alla ning neid toetatakse programmist “Muuseumi- ja muinsuskaitsepoliitika kujundamine ja rakendamine”. Sellest eelarvest saavad 2025. aasta seisuga toetust kolm riigi asutatud sihtasutusena tegutsevat kunstimuuseumi: Eesti Kunstimuuseum, Eesti Tarbekunsti- ja Disainimuuseum ja Tartu Kunstimuuseum. Samuti toetati avalik-õigusliku isiku muuseumide, munitsipaalmuuseumide ja eramuuseumide tegevustoetuse voorust (mida korraldab Muinsuskaitseamet) kahe kunstivaldkonnaga seotud asutuse tegevust: trüki- ja paberikunstikeskus TYPA ja Pärnu Uue Kunsti Muuseum. Kuigi muuseumite rahastamist ja neid puudutava poliitika kujundamist

käesolev ettepanek otseselt ei hõlma, on oluline tagada ka muuseumivaldkonnas tegutsevate kunstiasutuste stabiilne ja arengut soosiv toetamine.

2025. aastaks said **Eesti Kultuurikapitali kujutava ja rakenduskunsti sihtkapitali** eelarvest tegevustoetusi 22 kunstiasutust.

Kulka KuRa sihtkapitali tegevustoetused 2023-2025	2023	2024	2025
Tartu Kunstnike Liit (Tartu Kunstimaja)	120 000€	130 000€	140 000€
Eesti Kunstnike Liit (galeriide tegevus)	50 000€	50 000€	55 000€
Kogo galerii	42 000€	42 000€	45 000€
Fotokunstnike Ühendus	25 000€	28 000€	33 000€
Kai kunstikeskus	20 000€	25 000€	30 000€
Raplamaa Kaasaegse Kunsti Keskus	20 000€	25 000€	26 000€
TYPA	30 000€	30 000€	25 000€
Eesti Kaasaegse Kunsti Arenduskeskus	20 000€	20 000€	25 000€
Okase Muuseum	20 000€	22 000€	22 000€
Pärnu Uue Kunsti Muuseum	20 000€	20 000€	20 000€
Vana-Võromaa Kultuurikoja galerii	15 000€	18 000€	20 000€
Rüki galerii	15 000€	18 000€	20 000€
Kondase keskus	8 500€	12 000€	15 000€
Tütar galerii	0€	0€	15 000€
Juhan Kuusi Dokfoto Keskus	0€	0€	15 000€
Eesti Disainikeskus	0€	12 000€	13 000€
Haapsalu Linnagalerii	10 000€	10 000€	10 000€
Okapi galerii	0€	0€	10 000€
ArtDepoo galerii	0€	0€	10 000€
A-Galerii	0€	0€	10 000€
Tallinna Graafikatriennaal	5 565€	5 000€	5 000€
Türi kultuurikeskuse galerii	5 638€	5 408€	2 000€

Kulka KuRa sihtkapitali tegevustoetused 2023-2025	2023	2024	2025
Lugemik	25 000€	25 000€	0€
Eesti Kaasaegse Kunsti Muuseum (EKKM)	120 000€	0€	0€
Liiva-ATE/Kanal galerii	7 468€	0€	0€
KOKKU	579 171€	497 408€	566 000€

Miks on tegevustoetuste maksmine vajalik?

Tegevustoetuste maksmise kaudu saab riik täita valdkondlikke strateegilisi eesmärgi. Riikliku visioonidokumendi “Kultuur 2030” kohaselt on kunsti rahastamise eesmärgiks luua tingimused kunstiloomeks, tagada kunstile nähtavus ning toetada rahvusvahelistumist. Nende ülesannete täitmine toimib suuresti valdkonnas tegutsevate organisatsioonide kaasabil. Rahastamise vaatest ei piisa üksnes riigiasutuste või riigi asutatud sihtasutuste toetamisest, eriti arvestades, et selliste asutuste kiht on kunstiväljal õhuke. Toimiva ja areneva kunsti eelduseks on erineva suuruse, asukoha ja fookusega organisatsioonid, kes on motiveeritud ja valdkondlikult pädevad. Seepärast on õigustatud ja vajalik strateegiliste partnerluste ülesehitamine ehk tegevustoetuste pakkumine asutustele, mis aitavad Eesti kunsti ülevälja hoida ja edasi viia, seda olenemata omandivormist. Kunstiasutuste võrgustiku kaudu on võimalik ühtaegu mõjutada valdkonna töötingimusi, kunstinäituste regionaalset kättesaadavust ja rahvusvahelist nähtavust, mis kõik on riigi kultuuripoliitika ja -strateegia olulised aspektid.

Riigi strateegiliste eesmärkide täitmise kõrval on avalikest vahenditest tulevad tegevustoetused vajalikud ka seetõttu, et kunst laiema kultuurivälja osana on olemuslikult turutõrkeline ja väga suures osas ka mittetulunduslik valdkond. Ennekõike peavad fookuses olema tegevused, mille korraldamine turutingimustes ei oleks üldse võimalik või poleks teostatav ilma oluliste kompromissideta kvaliteedis, (žanrilises) mitmekesisuses ja kunstilises vabaduses.

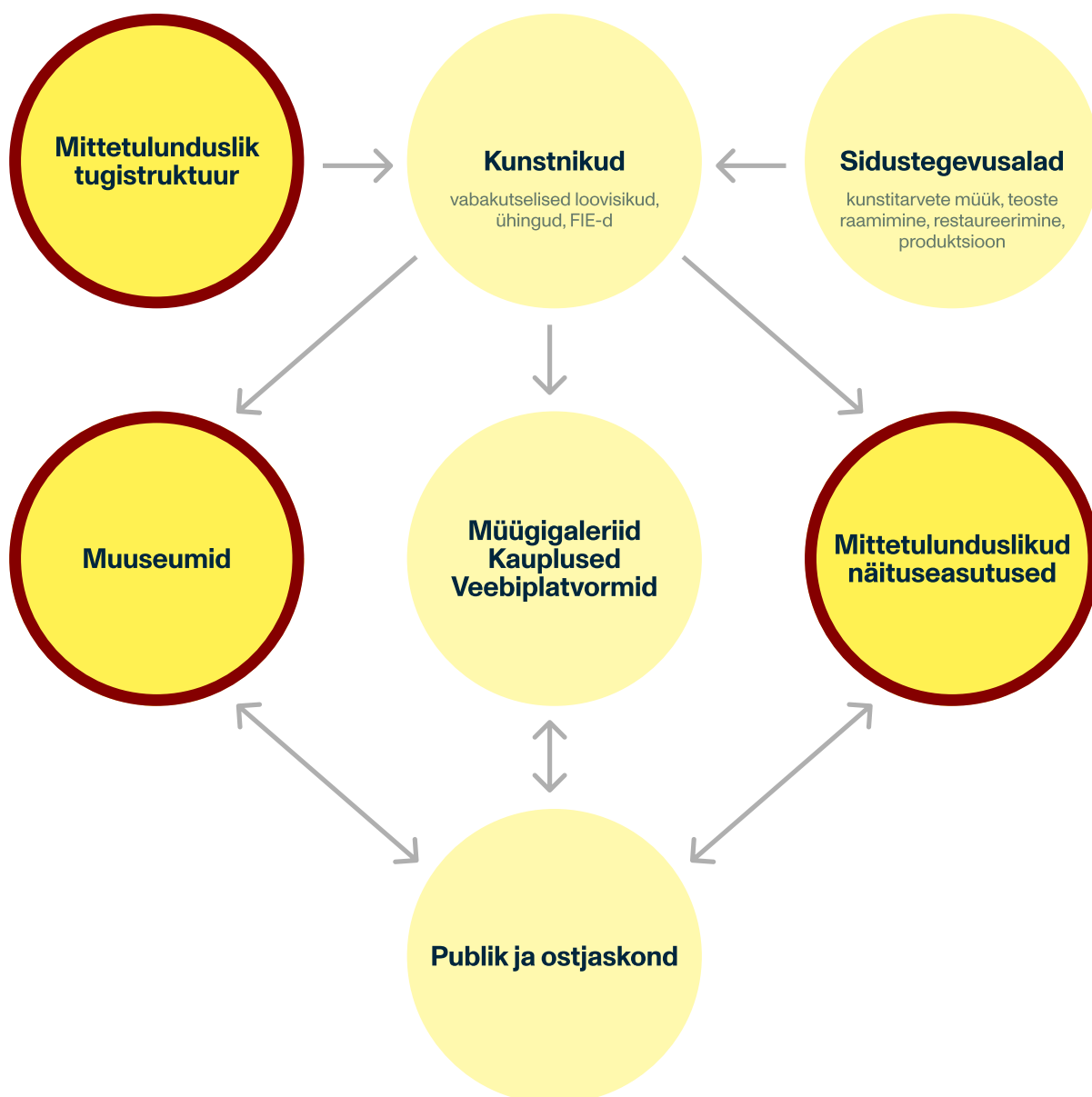
Kitsalt avaliku rahastuse seisukohast on kunstivaldkonna nii-öelda põhiväljund näitustegevus. Näituste väljatoomine on sisendkulude poolest kallis, kuid näitustega teenitav potentsiaalne tulu, näiteks piletimüügi näol, Eesti-suurusel turul madal. Samuti on oluline toetada valdkonna tugistruktuure, mille ülesanded

on suunatud näiteks valdkonna arendamisele, rahvusvahelistumisele, huvikaitsele ja poliitika kujundamisele.

Avalikest vahenditest ei ole tavatingimustes põhjust üleval pidada kunstivaldkonna seda osa, mis on end ise finantseeriv ja tavapärase turumajanduse reeglite alusel toimiv, näiteks oksjonimaju või kitsalt ainult kunstiteoste müügile orienteeritud galeriisid. Tegemist on siiski vaid piiritletud osaga kunstiorganisatsioonide ökosüsteemist ning nende toimimismehhanisme ega tulupotentsiaali ei ole võimalik kogu kunstiväljale laiendada. Organisatsioonide toetamisel on mõistlik lähtuda nende tegevuse sisulisest kvaliteedist ja olulisusest, mitte omandivormist.

Kunstivaldkonna väärtusahelas tuleks tegevustoetuste kontekstis ennekõike tähelepanu pöörata skeemil tumepunase ringiga märgistatud osapoolte toetamisele.

Kunstivaldkonna väärtusahel (allikas: Eesti Konjunkturiinstituut, 2022)

Mis on praeguse süsteemi murekohad ja võimalikud lahendused?

Järgnevalt on kokku võetud tänase kunstiasutuste toetamise süsteemi peamised puudused.

Kunstivaldkonna (institutsionaalne) ülesehitus ei peegeldu toetussüsteemis

Ministeeriumi tasandil toetab riik kultuuriorganisatsioonide tegevust (sh palga- ja halduskulude katmist) Eestis peamiselt kas:

- a. otse riigieelarvest toetust saavate riigiasutuste, riigi asutatud sihtasutuste või avalik-õiguslike institutsioonide eelarvete kaudu;
- b. kolmanda- ja erasektori organisatsioonidele ehk nn strateegilistele partneritele jagatavate tegevustoetuste kaudu. Toetuste jagamine võib toimuda läbi taotlusvooru (nagu see on näiteks etendusasutuste- ja muuseumivaldkonnas), aga ka nn otsustuskorras (nagu see on täna kunstiasutuste puhul).

Lisaks on olemas projektitoetused, millele saavad sõltuvalt vooru reeglitest kandideerida kas kõik või teatud osa kultuuriorganisatsioonidest, ent sihtfinantseeritavad projektitoetused jäävad praeguse ettepaneku fookusest välja.

Nagu eelmises punktis selgitatud, siis tegutseb kunstivaldkonnas üks riigi asutatud sihtasutus, millele lisandub kolm muuseumivaldkonna alla kuuluvat kunstimuuseumi. Kuigi riigiga seotud asutused haldavad (muude rollide kõrval)

ka mitmeid näitusepindu ning toovad regulaarselt publikuni kõrgetasemelisi näitusi, on kunstielu käimashoidmine ja avalikkusele mitmekülgse näituseprogrammi pakkumine üle Eesti suuresti siiski era- või munitsipaalkorraldajate kanda.² Näitusemajade kõrval tegutsevad kunstiväljal veel muud tervikliku kunsti-ökosüsteemi jaoks vajalikud organisatsioonid (näiteks keskused, tugistruktuurid, liidud, residentuurid, festivalid jne).

Sealjuures moodustasid 2025. aastal nõ strateegiliste partnerite tegevustoetused ministeeriumi kunstile mõeldud eelarveosast üksnes umbes 6% ning kuuetele asutusele eraldatud summa kokku oli väiksem kui valdkonna ainsa sihtasutuse tegevustoetus. Strateegiliste partnerite tegevustoetused on vahemikus 25 000 eurost kuni 181 734 euron. Toetatud asutuste nimekirjas ei ole ükski asutus üleliigne, kuid silma jääb väike näituseasutuste arv. Tegevustoetuste alternatiivse allika, Kultuurkapitali, toetuse saajate seas on näituseasutused samas selges enamuses (Kultuurkapitalist lähemalt edaspidi).

Nõrk seos kunstivaldkonna strateegiliste eesmärkidega ja vähene süsteemsus

Toetust saavate asutuste ringi kujunemise näol ei ole tegemist teadliku strateegilise otsusega. Tegevustoetuse "reale" on organisatsioone lisandunud aegade jooksul erinevate üksikute poliitikaotsuste tulemusena, kuid toetatavate asutuste ring on ei ole paika pandud süsteemsetel alustel ja toetussummade suurus on kujunenud osaliselt juhuslikult.

Valdkonna praeguse olukorra üheks peamiseks põhjuseks on ajaloolise järjepidevuse puudumine. Pärast taasiseseisvumist üles ehitatud Kultuuriministeeriumi toetussüsteemid ei arvestanud kunstiasutuste toetamisega praktiliselt üldse, seda hoolimata valdkonna suurusest ja olulisusest. 1990ndatel toimunud ulatuslik kultuuri „lahtiriigistamine“³ lähtus ekslikust eeldusest, et kogu kunstielu on võimalik korraldada turupõhiselt. Selle tulemusel ei tekkinudki laiapõhjalist kunstiasutuste toetamise süsteemi. Tegelikult ei ole turupõhine lähenemine võimalik: kvaliteetne näitusekorraldus on avaliku hüvena kallis ja Eesti oludes mittetulunduslik. Riigi süsteemne ja piisav tegevustoetus on kunstielu toimimiseks vältimatu.

Aastatel 2005–2016 toimis Kultuuriministeeriumi juures galeriide toetusvoor, mille lõpetamise eesmärk oli korrastada valdkonna rahastamist ja selgemalt jaotada rolle Kultuuriministeeriumi ja Kultuurkapitali vahel. Kuigi protsessi tulemusel loodi riigi osalusel SA Tallinna Kunstihoone ja selle rahastus muudeti stabiilsemaks ning alustati ka kunstnikupalkade väljaandmist, jäi kavandatud reform suures osas lõpuni viimata. Ajutise raamlepingu alusel jätkas riigilt tegevustoetuse saamist vaid kaks asutust – Eesti Kunstnike Liit (galeriide tegevuse toetuseks) ja Eesti Kaasaegse Kunsti Muuseum (EKKM). Kahe asutuse toetused stagneerusid seejärel aastateks: EKKM tegevustoetust suurendati alles 2024. aastal, aga Kunstnike Liidu galeriide toetus on 2025. aasta seisuga jätkuvalt 2016. aasta tasemel. Plaanitud laiemat ja süsteemset lahendust kunstiasutuste toetamiseks ei sündinud.

²Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse statistika kohaselt toimus 2023. aastal Eestis 950 kunstinäitust 91 näitusepaigas. Paikadest haldab mõni riigiga seotud asutus (sh ka ülikoolid ning riigiasutused, mis korraldavad kunstinäitusi kõrvaltgevusena) ca veerandit ning riigiga seotud asutused korraldasid umbes viiendiku statistikasse kaasatud näitusest.

³Seda on teiste seas kirjeldanud kümnenäi lõpus kultuuriministri ametit pidanud Jaak Allik

Visioonidokumendi “Kultuur 2030” kohaselt on kunstivaldkonna riigipoolse rahastuse eesmärk “tagada tingimused kunsti loomiseks, muuta kunst Eestis nähtavaks ja jätkata kunstivaldkonna rahvusvahelistumist”. Kuigi ka praegu toetatavad asutused aitavad neid eesmärke teatud määral täita, on strateegilise partnerluse tähendusrikkaks sisustamiseks vaja toetada märksa rohkemaid asutusi. Absoluutse miinimumina vajavad püsitoetust valdkonna kesksed näituseasutused, aga tähelepanu vajab ka üle-Eestiline (väike)galeriide süsteem.

Kunstivaldkond on ebavõrdses seisus võrreldes muude kultuurialadega

Võrreldes teiste kultuurivaldkondadega on kunstivaldkonna asutused ebavõrdses seisus. Näiteks ei ole Kultuuriministeeriumis (või ministeeriumi allasutustes) ühtegi kunstiasutustele suunatud taotlusvoor. Mitmetes teistes valdkondades on 2025. aasta seisuga olemas taotlusvoorud näiteks tegevustoetustele (etenduskunstid, muuseumid, muusika, kultuuriväärtused), arendusprojektidele (arhitektuur, disain, muuseumid, raamatukogud), tehnilistele lahendustele (etenduskunstid) ning konkurssidele ja festivalidele (etenduskunstid, muusika). On küll olemas meetmed kunstivaldkonna loovisikute toetamiseks — näiteks loometoetuste meede (mis samas laieneb kõikidele tunnustatud loomeliitudega kultuurialadele) ja kunstnikupalga meede (mis on olemas ka kirjandusvaldkonnas) — kuid kunstiasutuste toetamisel ja arendamisel puudub süsteemne ja läbimõeldud lahendus. Kunst on üks keskseid loomevaldkondi, kus tegutseb märkimisväärselt palju loovisikuid ja institutsioone, kuid loomealade võrdluses on see ebaproportsionaalselt vähe toetatud. Kombineerituna õhukese riiklike sihtasutuste kihiga mõjutab asutuste silmnähtavalt vähene toetamine tugevalt meie kunstielu arenguperspektiive, konkurentsivõimet ja elujõulisust. Samas tugineb valdkond olemuslikult institutsionaalsele võrgustikule, sest kunstivaldkonna keskne väljund — näituste korraldamine — toimub näituseasutustes.

Liiga suur toetumine Kultuurkapitalile

Arvestades Kultuuriministeeriumi võrdlemisi väikest panust era- ja munitsipaalasutuste toetamisel, on tegevustoetuste jagamise raskuskese koondunud Kultuurkapitali kujutava ja rakenduskunsti sihtkapitali õlule, mis 2025. aastal toetab 22 asutuse üldkulude osalist katmist.

Kuigi tegevustoetused on üks Kultuurkapitali toetusliike ja nende jagamine üks sihtkapitali ülesandeid, paistab kunstivaldkond ka kapitali kui terviku lõikes silma suure tegevustoetuste taotluste mahu poolest:

- 2024. aastal moodustasid kunsti sihtkapitalile (2025. aastaks) esitatud tegevustoetuste taotlused 21% kõigist Kulka tegevustoetuste taotlustest – ehk veidi üle viiendiku. Kultuurkapitalis on kokku kaheksa sihtkapitali.
- Kultuurialadest⁴ on kunsti sihtkapitalile esitatud tegevustoetuste

⁴Tabelis on edaspidi toodud võrdlus teise kultuurialade sihtkapitalidega, see tähendab, et välja on jäetud spordi sihtkapitali.

taotluste kogusumma kõige suurem: 2024 aastal üle 1,1 miljoni. Järjekorras järgmises kultuurivaldkonnas, arhitektuuris, oli taotluste maht *ca* 40% väiksem (kogusummas veidi üle 680 000). Ülejäänud sihtkapitalidel on tegevustoetuse taotlusi veel väiksemas mahus, jäädes vahemikku *ca* 86 400 kuni 548 000.

- Suhtena sihtkapitali aastaeelarvesse on kunsti tegevustoetuste taotluste kogusumma suurim: need moodustavad 40% kunsti sihtkapitali 2025. aasta eelarvest. Teistes kultuurivaldkondades jääb see näitaja 3% ja 33% vahele.
- Kunstivaldkonnas kulub tegevustoetustele märgatavalt rohkem sihtkapitali vahendeid kui kultuurialadel keskmiselt. 2024. aastal moodustasid need 21% kujutava ja rakenduskunsti sihtkapitali kõigist toetustest, samas kui kultuurialade keskmine on 11,5%. Ainsaks erandiks on arhitektuur, kus tegevustoetused moodustavad 29% vastava sihtkapitali toetustest; teistes valdkondades jäävad need vahemikku 2–10%.

Tegevustoetuste suurt survet Kultuurkapitali kujutava ja rakenduskunsti sihtkapitalile on probleemseks välja toonud “Kultuuri arengukava 2021–2030” (alapeatükk “Kunst”) ja kunstivaldkonna arengukava “KUVA 2021–2025”. Tegevustoetuste maksmine valdkonna asutustele ei ole Kultuurkapitali ülesannetega vastuolus, ent seda ei tohiks teha määral, mis pärsib oluliselt teiste toetusliikide andmise võimekust ja kapitali põhiülesannete – loovisikute ja projektide toetamine – täitmist. Praegu ei saa Kultuurkapital asutuste toetamisest olulisel määral loobuda, sest ilma ministeeriumi poolse nõ vastusammuta ehk uute asutuste püsitoetusele võtmiseta tähendaks see vaieldamatult negatiivseid tagajärgi valdkonna toimepidevusele.

Vähetähtis ei ole ka tõsiasi, et olemuslikult on Kultuurkapitali vahendid kõikuvad – näiteks on tegevustoetuste kogumaht viimase kolme aasta jooksul kõikunud 497 408 eurost 579 171 euron, vahe on üle 80 000 euro. See ei soodusta ettenähtavust ega loo kunstiasutustele stabiilsust ja rahastuskindlust.

Isegi kui arvestada, et maht on aasta-aastalt keskmiselt 550 000 euro ringis, siis poole miljoni euroga ei ole võimalik väga suurt ja olulist osa Eesti institutsionaalsest kunstiväljast üleval hoida. Samuti ei ole õiglane jätta regionaalarengu tagamist praktiliselt ainult Kultuurkapitali kanda: Kultuuriministeeriumi eelarves on hetkel ainult üks väljaspool Tallinna tegutsev kunstiasutus, Kultuurkapitali tegevustoetuste saajate seas aga pooled (11 asutust).

Kultuurkapitali toetusi analüüsidest jääb silma ka, et üle kolmandiku (34,5%) tegevustoetuse eelarvest läks 2025. aastal kahe institutsiooni toetamiseks – Tartu Kunstnike Liit (Tartu Kunstimaja näitusetevetus) ja Eesti Kunstnike Liit (Liidu galeriide näitusetevetus). Tegemist on kahe olulise institutsiooniga, mis pakuvad regulaarseid näitusevõimalusi kokku seitsmel keskse tegutsemiskohaga näitupinnal Tallinnas ja Tartus: näitusepindade peale kokku toimus 2024. aastal 70 näitust, kus sai (uut) loomingut näidata ligi 300 kunstnikku. Nende asutuste Kultuurkapitalist “välja liigutamine” ehk nende toetuse

tagamine piisavas mahus ja keskselt ministeeriumi eelarvest oleks kooskõlas riigi kunstipoliitika strateegiliste eesmärkidega, looks oluliselt parema tasakaalu kahe rahastusallika vahel ja võimaldaks Kultuurkapitalil tõenäoliselt tõsta teiste asutuste tegevustoetusi.

Tegevustoetuste ebaühtlus

Vaadates täna jagatavate tegevustoetuste suurus, paistab silma toetussummade märkimisväärne erinevus taotlejate lõikes – Kultuuriministeeriumis varieeruvad strateegiliste partnerite toetused 25 000 eurost kuni 181 735 euroni ning Kultuurkapitalis 2000 eurost kuni 140 000 euroni. Sageli erinevad sarnase ülesehituse ja suurusega organisatsioonide toetused mitmekordselt ning väiksemate organisatsioonide toetus on kohati suurem kui mahult või tegevuse mastaabilt suurematel asutustel.

Mõneti tuleneb see arusaadavatest põhjustest – näiteks Kultuurkapitali puhul on teiste orientiiride kõrval (teised rahastajad, asutuse tegevussuunad jne) muuhulgas oluliseks argumendiks esitatud taotlused ja taotlejate küsitud summad. Kui keskmiselt rahuldas Kultuurkapital 2025. aastaks esitatud tegevustoetuse taotluse 60% ulatuses, siis esines neid, mis rahuldati kuni 30% ulatuses ja oli ka taotlusi, mis rahuldati üle 90% ulatuses. Põhjuste täpsem analüüs ei ole avalike andmete põhjal tehtav, aga Kultuurkapitali komisjoni sõnutsi tingis otsuse osad taotlused isegi väheses määras rahuldada soov tegevustoetuse saajate hulka ka piiratud oludes laiendada. Toetuse saajate hulka lisandus uusi, Eesti kunstielu terviklikku pilti arvestades vajalikke organisatsioone.

Kui Kultuurkapitalis on toetuste jagamine taotluspõhine, võimaldades komisjonil hinnata asutuste plaane ja vajadusi ning taotlusi omavahel võrrelda, siis Kultuuriministeeriumi toetused kujunevad nii taotluste kui ka toetuse suuruse mõttes otsustuskorras. Kuigi toetatavad asutused esitavad ministeeriumile oma plaane ja eelarvevajadusi jooksvalt, ei ole praegu ühtset süsteemi, millisel alusel taolisi sisendandmeid kogutakse ning seepärast ei ole võimalik aru saada kas ja kuidas need otsustusprotsessi mõjutavad. Samuti ei ole avalikkuses selgitatud, mida täpsemalt toetussummade eest asutustelt eeldatakse ja oodatakse. Arvestades, et poolte strateegiliste partnerite toetussummad ei ole (viimaste) aastate jooksul kasvanud – kurioossemal juhul isegi peaaegu 10 aastat – ei ole selge, kas ootused neile asutustele on vähenenud või muutunud. Samas on kiire inflatsiooni ja palgakasvu tingimustes järsult halvenenud asutuste konkurentsivõime ja vähenenud toetuse eest tehtavate tegevuste maht.

Kumbki suurem rahastaja ei kasuta tegevustoetuste arvestamisel hindamis-maatrikseid, samuti ei ole seatud toetuse alam- või ülemmäära. See võimaldab ühest küljest suuremat paindlikkust, ent teisalt loob olukorra, kus toetuste kujunemine ei ole tingimata jälgitav, sealhulgas ka (põhjendatud) erinevused väliselt sarnase suuruse ja tegevusega taotlejate puhul.

Vähene ettenähtavus ja stabiilsus

Tänase tegevustoetuste süsteemi suur miinus on vähene ettenähtavus – enamik kunstiasutusi saavad oma toetuse Kultuurkapitalist, mille vahendite suurus sõltub igal aastal kõikuvatest maksulaekumistest ega ole aastate lõikes tingimata sarnane. Samuti on Kultuurkapitali kahe aasta tagant vahetuv komisjon vaba soovi korral muutma tegevustoetuste osakaalu sihtkapitali eelarves ega ole toetuse saajate koosseisu osas seotud varasemate otsustega. Kultuuriministeeriumi tegevustoetuste maht ja toetuse saajate ring sõltub iga-aastasest riigieelarve läbirääkimistest ning kultuuriministri poliitilistest otsustest.

Ministeeriumist toetust saavate kunstiasutuste tegevustoetused selguvad enamasti ca kaks kuud enne selle aasta algust, milleks toetust antakse ning Kultuurkapitali poolt jagatavad tegevustoetused enamasti vaid mõni nädal enne aasta algust (taotlemine toimub novembri jaotusest, mille tulemused avalikustatakse reeglina enne jõule). Nii Kultuurkapitali kui ka ministeeriumi tegevustoetused on ühe-aastased ja eelmiseks aastaks saadud toetuse suurus ei pruugi tähendada samas mahus toetust järgneval aastal.

Lisaks on tegevustoetuste puhul praegu reeglina eraldatud kunstiasutuste majandamiskulud (asutuste töötajate palgad, üüri- ja kommunaalkulud, kontori- kulud jne) ning nn sisukulud (näituste ja muu programmi kulud). See tähendab, et näiteks näituseasutused peavad taotlema programmi finantseerimiseks projektitoetusi. See toob kaasa planeerimisprotsessi täiendava ebastabiilsuse ning taotluste ja aruannete kirjutamisega seonduva suure halduskoormuse. Sageli on see koormus üle kantud näituseasutustes esinevatele kunstnikele, kes peavad projekti produktsioonikulude jaoks ise vahendeid taotlema.

Kokkuvõte ja lahendused

Analüüsides praegust olukorda, on peamised probleemid ja võimalikud lahendused:

Probleem	Võimalik lahendus
Tänane toetussüsteem ei toeta valdkonna arengut ega võimalda ellu viia strateegilisi eesmärke.	Tegevustoetuste saajate ringi laiendamine, nende valimi ja ülesannete sidumine kunsti laiemate strateegiliste eesmärkidega.
Riigi püsitoetusel olevate erakorraldajate ehk strateegiliste partnerite arv on ebaproportsionaalselt väike võrreldes nende rolliga meie kunstielus.	Strateegiliste partnerite ringi laiendamine eesmärgiga viia toetatud riigiasutuste ja erakorraldajate proportsioonid vastavusse kunstivälja institutsionaalse ülesehitusega.
Kunstivaldkond on proportsionaalselt äärmiselt ebavõrdses seisus võrreldes muude kultuurialadega.	Tagada kunstivaldkonna mitmekülgsem toetamine, mis vastab valdkonna suurusele, kultuurilisele olulisusele ja institutsionaalsele ülesehitusele.

Probleem	Võimalik lahendus
Näituste korraldamine on valdkonna üks olulisemaid nn tuumtegevusi, samas on strateegiliste partnerite seas näituseasutuste arv väga madal.	Toetatud näituseasutuste arvu tõstmine. Oluline on tagada kesksete näituseasutuste püsivam toetamine ja pöörata tähelepanu kvaliteetsete näituste kättesaadavusele üle Eesti.
Tegevustoetuste maksmisel on Kultuurkapitalil ebaproportsionaalselt suur roll, mis tuleneb ministeeriumi vähesest ja ebapiisavast toest valdkonna asutustele.	Ministeeriumi tugi valdkonna asutustele peab tõusma, olema süsteemne ja strateegiliselt läbi mõeldud. Vältida tuleks dubleerimist Kultuurkapitaliga ehk olukorda, kus üks ja sama asutus peab ministeeriumi ebapiisava toetuse tõttu taotlema tegevustoetust ka Kultuurkapitalist. Konkreetses esimeses sammuna tuleks kahe suurima 2025. aastal Kultuurkapitalist tegevustoetuse saaja (Tartu Kunstimaja ja Eesti Kunstnike Liidu galeriid) tegevuse toetamine viia ministeeriumi eelarvesse, vabastades Kultuurkapitali eelarvest vahendeid teiste asutuste toetuste tõstmiseks.
Toetussummad on ebaühtlased ega ole seotud avalikult selgitatud ülesannete ja ootustega neile asutustele.	Kunstivaldkonna tegevustoetuste kujunemise põhimõtted tuleks selgemalt fikseerida ja viia toetused vastavusse organisatsioonide tegeliku töömahu ja neile toetuse eraldamisega kaasnevate ootustega. Kaaluda võiks hindamismatriksite sisseviimist ja toetussummade alammäärade paikaseadmist.
Mitmete strateegiliste partnerite toetussummad ei ole viimaste aastate jooksul kasvanud. Kiire inflatsiooni ja palgakasvu tingimustes on järsult vähenenud nende konkurentsivõime ja toetuse eest tehtavate tegevuste maht.	Asutuste toetussummad peavad käima ajaga kaasas ning võimaldama reageerida hinnatõusudele ja palgasurvele.
Tänane süsteem on rajatud ebastabiilsetele alustele ega paku valdkonna asutustele pikaajalist kindlustunnet	Võiks kaaluda kolmeaastaste tegevustoetuste jagamist ja strateegiliste partneritega pikema vaatega koostöölepingute sõlmimist. See on lahendus, mida praktikas kasutatakse kultuuriasutuste tegevustoetuste puhul teistes valdkondades (näiteks muuseumivaldkond, osalt etendusasutuste valdkond) ja osades kohalikes omavalitsuses (Tartu ja Tallinn). Vähendada tuleb valdkonna sõltumist aastate lõikes kõikuvatest Kultuurkapitali vahenditest.

4

Millest koosneb tegevustoetus?

Tegevustoetusi tuleks valdkonnas ennekõike tagada kesksetele näituseasutustele ning valdkonnale tugiteenuseid pakkuvatele mittetulunduslikele organisatsioonidele, mille eesmärgid on seotud valdkonna poliitika kujundamise või rakendamisega (näiteks keskused, liidud ja seltsid).

Tugistruktuuride toetuse suurus peaks olema seoses nende strateegilise partnerluse korras täidetavate ülesannetega ja nende ülesannete täitmiseks vajalike inimeste arvuga. Kui tugistruktuuri ülesandeks on muude tegevuste seas vahendada riigieelarvest rahastatavaid toetusi ja/või korraldada konkursse (näiteks residentuurikonkursid), siis on oluline tagada tugistruktuurile ka rahastuse jagamisega seotud üld- ja halduskulude katmine.

Näituseasutuste puhul tuleks lähtuda kolmest suuremast kulugrupist:

1. Näituste ja ürituste programmi väljatoomise kulud, näiteks⁵:
 - 1.1 teoste produktsioonikulud;
 - 1.2 näituseruumi produktsioonikulud;
 - 1.3 kunstnike ja kuraatorite tasud;
 - 1.4 kunstnike ja kuraatorite reisi- ja majutuskulud (vajadusel);
 - 1.5 teoste transport;
 - 1.6 sisseostetavatele teenustega seotud tasud, näiteks kujundajate, tõlkide, giidide, installeerijate, fotograafi, graafilise disaineri jt tasud;
 - 1.7 näitustega seotud trükiste kulud;
 - 1.8 näituse sildid ja muu viidandus;
 - 1.9 turunduskulud (näituse tutvustusmaterjalid, reklaam sotsiaalmeedias ja muudel pindadel);
 - 1.10 ürituste programmi kulud, näiteks lisamaterjalide väljatöötamisega seonduvad kulud.

⁵ Siin ja edaspidi on toodud näidisloetelud harilikult esinevatest kuludest. Sõltuvalt näituseprojektist, näitusepinna eripärast ja/või näitusemaja töötajate koosseisust võivad kulud konkreetsel juhul erineda.

2. Näitusemaja ruumide ja tegevuse korraldamisega seotud üldkulud, näiteks:
- 2.1 üür;

2.2 kommunaalkulud (elekter, vesi, küte);

2.3 kindlustus;

2.4 valve;

2.5 kontorikulud.
3. Programmi elluviimiseks ja näitusemaja igapäevatöö korraldamiseks vajalike inimeste palgakulud. Siin on mõeldud asutuses püsivalt töötavate inimeste töötasusid. Töötajate arv ja koosseis sõltub tavaliselt asutuse suurusest, tegevussuundadest ja ülesannetest. Hetkel on kunstiasutustes levinud töötasu standardina kultuuritöötaja miinimumpalk ning olude sunnil esineb palju töö tasustamist osakoormusega lepingute alusel (ehkki reaalne koormus on sageli täiskoormus või üle selle; valdkonnas ei ole praktikaks ületunnitöö arvestamine või tasustamine).

Järgnevalt on toodud kahe näituseasutuse näidiseelarved: esimene neist on Tallinnast väljaspool tegutsev galerii (näitusepind 100m²) ja teine suur Tallinnas tegutsev näitusemaja (näitusepind 400m²).

Näidete näol on tegemist 2024. aastal aset leidnud näituste reaalsete kuludega. Üksikuid kulusid on korrigeeritud vaid juhul, kui näidis-näitusemaja sai mõningaid teenuseid kokkulepete abil oluliselt alla turuhinna. Sellisel juhul on aluseks võetud teiste sarnaste näitustemajade reaalsed kulud.

Näide 1, galerii (100m²):

Näituse kestus 6 nädalat; galeriis toimub aastas 8 näitust; näites on tegu ühe kunstnikuga näitusega, mille valmimisse on kaasatud kuraator.

1. Näituse välja toomise kulud (1 näituse kohta)

KULULIIK	EELARVE (€)
Kunstniku (ja näitusetiimi) kaasamine	2050
Kunstnikutasu ⁶	800
Kuraatori tasu	800
Kunstniku ja kuraatori majutus ja transport	450
Näituse produktsioon	3480
Teoste produktsioon	2500

sarnastes asutustes sageli madalam või puududes täielikult. Kunstnikutasude kohta tegi Kunstiasutuste Liit ministeeriumile 2024. aastal ettepaneku sihtfinantseeritava toetusmeetme loomiseks ning kui taoline meede luuakse, saab kunstnikutasud tegevustoetuste arvestusest välja jätta.

KULULIIK	EELARVE (€)
Teoste transport (Tallinnast)	480
Näituse ülespanek ja mahavõtmine (1 installeerija, 20h)	400
Tehnika laenutus	100
Kommunikatsioon, turundus, dokumentatsioon, muud kulud	1100
Graafiline disain (plakatite, tekstide-siltide ja sotsiaalmeedia sisu kujundus) ja plakatite trükk	400
Video- ja fototeenus (avamine, vaated, meediasisu)	350
Avamissündmuse korraldamine	100
Sotsiaalmeedia haldus	250
KOKKU	6630

2. Galerii üldkulud (1 aasta kohta)

Galerii üldkulud on loogiline vaadata aasta lõikes, sest nende maht ei olene näiteks näituste arvust või kestusest.

Üld- ja halduskulud	EELARVE (€)
Ruumi üür	4800
Haldus- ja üldkulud	9400
Hoone üld- ja vastutuskindlustus	1200
KOKKU	15 400

3. Galerii tööjõukulud (1 aasta kohta)

Galeriis töötab täiskoormusega 1 inimene, keda abistab osakoormusega näitusevalvur.

Tööjõukulud	EELARVE (€)
Galerii tiimi töö (galerist, näitusevalvur; summa toodud tööandja kogukuluna)	31 000
KOKKU	31 000

Näide 2, suur näitusemaja (400m²):

Näituse kestus 3 kuud; näitusemajas toimub aastas 4 näitust; näites on tegu ühe kunstnikuga näitusega, mille valmimisse on kaasatud kuraator.

1. Näituse välja toomise kulud (1 näituse kohta)

KULULIIK	EELARVE (€)
Kunstniku (ja näitusetiimi) kaasamine	12 749
Kunstnikutasu	3000
Kuraatori tasu	3000
Näituse valgus-, heli ja ruumiline kujundus (3 inimese tasu)	6000
Näitusetiimi reisi- ja majutuskulud	749
Näituse produktsioon	28 318
Teoste produktsioon (uued ruumiinstallatsioonid ja videoteosed)	14 318
Teoste transport	1000
Esitlustehnika	5200
Ruumide ehitustööd (kohandamine näituseks)	2700
Näituse ülespanek (3 installaatorit, 3 töönädalat)	4500
Näituse kindlustus	600
Publikuprogrammi korraldamine	1500
Publikuprogramm (esinejate tasud, produktsioon)	1500
Kommunikatsioon, turundus, dokumentatsioon, muud kulud	5300
Graafiline disain, kommunikatsioon (sh näituse reklaam ja teavitus), infograafika	3000
Avamise ja väljapaneku fotograaf	450
Toitlustuskulud (kunstnikud, installeerijad)	600

KULULIIK	EELARVE (€)
Ettenägematud kulud (tehnikajooksev hooldus näituse kestel)	1000
Avamissündmuse korraldamine	250
KOKKU	47 867

2. Näitusemaja üldkulud (1 aasta kohta)

Üld- ja halduskulud	EELARVE (€)
Ruumide üür	42 000
Kommunaalkulud	12 000
Hoone- ja maa-ala halduskulud	10 000
Kontori- ja üldkulud	5000
Hoone kindlustus	600
KOKKU	69 600

3. Näitusemaja tööjõukulud (1 aasta kohta)

Taandatuna täistööajale töötab näitusemajas 6 inimest. Lisaks kaasatakse näitusemaja töösse vastavalt vajadusele vastuvõtutöötajad.

Tööjõukulud	EELARVE (€)
Näitusemaja tiimi töö (tegevjuht, projektijuht, vastuvõtjuht, publikuprogrammide kuraator, tehnika- ja installeerimisjuht + jagatud kommunikatsioonijuhi koormus; lisaks graafiline disain, raamatupidamine; summa toodud tööandja kogukuluna)	145 000
KOKKU	145 000

⑤ Tegevustoetuste maksmise hinnanguline eelarve

Järgnevalt on visandatud tegevustoetuste laiapõhjalise maksmise hinnanguline eelarve.

Näitusemaja tüüp	Hinnanguline aastaeelarve	Hinnanguline optimaalne toetussumma	Gruppi kuuluvate näitusemajade arv	Näituste arv aastas	Optimaalne toetussumma kokku
VÄIKEGALERIID (vahetuvate näituste eksponeerimispinnaga kuni 59m²)	35 000–100 000€	28 000–80 000€	5	41	270 000€
GALERII (vahetuvate näituste eksponeerimispinnaga alates 60m²)	100 000–200 000€	80 000–160 000€	15	130	1 800 000€
KESKMISE SUURUSEGA NÄITUSEMAJA (vahetuvate näituste eksponeerimispinnaga alates 200m² eeldusel, et näitusemaja haldab mitut näitusepinda)	150 000–300 000€	120 000–240 000€	6	86	1 080 000€
SUUR NÄITUSEMAJA (vahetuvate näituste eksponeerimispinnaga alates 400m²)	400 000€	320 000€	4	26	1 280 000€
KOKKU					4 430 000€

Näitusemajade programmimahud ja eelarvelised vajadused on erinevad. Tegevustoetuste hinnangulise mahu eelarvestamise puhul oleks mõistlik näiteks näituseasutused jagada nelja gruppi (tabelis lahter “Näitusemaja tüüp”):

- Väikegaleriid, mis on vahetuvate näituste eksponeerimispinnaga kuni 59m².
- Galeriid, mis on vahetuvate näituste eksponeerimispinnaga alates 60m².
- Keskmise suurusega näitusemajad, mis on:
 - vahetuvate näituste eksponeerimispinnaga alates 200m²
 - JA
 - mis haldavad mitut vahelduvate näitustega näitusepinda.
- Suured näitusemajad, mis on vahetuvate näituste eksponeerimispinnaga alates 400m².

Hinnanguliste eelarvemahtude puhul (tabelis lahter “Hinnanguline aastaeelarve”) on arvesse on võetud:

- Eelpool toodud näidiseelarved (gruppide “Galerii” ja “Suur näitusemaja” osas, arvestades

- programmimahtusid ehk aastast näituste arvu);
- Töörühma liikmete kogemused erinevate suurustega näitusepindade haldamisel ja nende töö eelarvestamisel;
- Kunstiasutuste Liidu liikmete seas tehtud liikmeküsitlused, mis sisaldavad küsimusi eelarvemahu ja -ülesehituse osas;
- Teatavat kõikumist ühte gruppi kuuluvate näitusemajade eelarvete osas, mis tulenevad erinevatest teguritest (näituste arv, tegevuse rahvusvahelisus, uusproduktsoonide arv jne), mistõttu on aastaeelarved toodud vahemikena.

Toetussummade vahemiku puhul (tabelis lahter “Hinnanguline optimaalne toetussumma”) on aluseks võetud aasta-eelarvete vahemik ja lähtutud eeldusest, et jõukohane omafinantseeringu maht on ca 20%. Eeldus tugineb töörühma kuulujate kogemusele, mis mahus on realistlik omafinantseeringut koguda ilma, et see hakkaks põhitegevust oluliselt mõjutama.

Ühte või teise gruppi kuulujate arvu puhul (tabelis lahter “Gruppi kuuluvate näitusemajade arv”) on aluseks praegu (nii Kultuuriministeeriumist

kui ka Kultuurkapitalist) tegevustoetust saavate näituseasutuste ja Kunstiasutuste Liitu kuuluvate näituseasutuste eksponeerimispinnad. Tabel on mudeldatud professionaalsete era- ja munitsipaalnäituseasutuste põhjal, mis moodustavad hinnanguliselt ⅓ regulaarsetest näitusepaikadest ja kus korraldatavad näitused moodustavad samuti ca ⅓ Eestis toimuvatest näitustest. Siia ei ole kaasatud riigi asutatud sihtasutusi, avalik-õiguslikke asutusi ega valdkonna tugistruktuure, kelle toetamisel on mõistlik lähtuda riigi seatud mitmekesisest ülesannetest. Samuti tegutseb Eestis veel näituseasutusi, kes nende määratluste alla ei kuulu, kuid kes võivad potentsiaalselt samuti toetust vajada.

Kuigi näitusi korraldatakse Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse andmetel enam kui 90 näitusepaigas üle Eesti, on oluline keskselt toetada professionaalset ja kvaliteetset näitusetgevust. Kunstiasutuste Liidu hinnangul vastab professionaalne näitusekorraldaja järgmistele tunnustele:

1. Näituste korraldamine on organisatsiooni põhitegevus või üks olulisemaid põhitegevusi (nt on toodud välja asutuse põhikirjas ühe põhilise tegevussuunana);

2. Näitusetgevus on avalik, püsiv ja järjepidev;
3. Näitusekorraldajal on sõnastatud programmi koostamise põhimõtted;
4. Näitusetgevuseks on eraldi ruum;
5. Näituseruumis on vastav sisseseade;
6. Näitusekorraldaja teeb esineva(te) kunstniku/ kunstnikega koostööd näituse eel, ajal ja pärast näitust. Näitusega seoses pakutakse kunstnikule tugiteenuseid – näituse ettevalmistus, ülespanek ja mahavõtt, näituse kohta info levitamine jms;
7. Näitusel toimub publikuprogramm;
8. Näitusetgevuseks on organisatsioonil eraldi eelarverida, mille maht on piisav professionaalseks näitusekorralduseks.

Näituste arvu puhul (tabelis lahter “Näituste arv aastas”) on toodud gruppi kuuluvate näitusemajade näituste arv 2024. aastal.

Toetuse kogusummade puhul (tabelis lahter “Optimaalne toetussumma kokku”) on toodud hinnangulise optimaalse toetussumma keskmise ja gruppi kuuluvate näitusemajade arvu korrutis.

Tegevustoetuste maksmise praktiline lahendusskeem

Kunstiasutuste toetamise praktilise lahendusskeemi puhul on võimalik võtta eeskuju sellest, kuidas on tegevustoetuste jagamine korraldatud teistes kultuurivaldkondades. Näiteks kultuuriväärtuste ja etenduskunstide valdkonnas:

- Mõlemas valdkonnas tegutseb arvukalt riigiasutusi või riigi asutatud sihtasutusi, mida toetatakse otse Kultuuriministeeriumi eelarvest;
 - Kultuuriväärtuste valdkonnas on n-ö mitteriiklike asutuste toetamine üles ehitatud taotlemispõhiselt ning jagatakse 3-aastaseid tegevustoetuseid. Lahku on loodud muuseumi-, muinsuskaitse- ja raamatukogupoliitika strateegiliste partnerite (näiteks liidud, ühendused, keskused) ja nii-öelda sisuasutuste (nt muuseumid) toetamine.
 - Etenduskunstide valdkonnas on era- ja munitsipaalteatrite toetamiseks iga-aastane tegevustoetuste voor, kust saab taotleda 1- või 3-aastaseid toetusi. Samuti toetatakse otse eelarvest veel mõningaid asutusi ja sündmusi.
 - Nii etendusasutuste kui ka muuseumide aastasele toetusele on seatud alampiir (vastavalt 90 000 ja 10 000 eurot). Etendusasutuste toetusele on seatud ka ülempiir (600 000 eraetendusasutuse ja 1 350 000 munitsipaaletendusasutuse puhul).
-

Kõige selgem ja läbipaistvam lahendus oleks **luua (ministeeriumi juurde) kandideerimispõhine näitusemajade taotlusvoor**. Taotlusvooru mahus võiks olla arvestatud vajadusega toetada eri suurusega näitusemaju võttes arvesse nende programmimahte ja programmi välja toomiseks vajalike inimeste tasustamist.

Mõistlik oleks käsitleda **eraldi näituseasutuste ja kunstipoliitika elluviimiseks vajalike teiste asutuste** (liidud, ühendused, keskused) **toetamist**, sest taoline lähenemine võimaldab taotlemise protsessis arvesse võtta eri tüüpi asutuste

olemuslikke erinevusi. Poliitikakujundamise ja tegevuste elluviimise partnerite toetamine peaks olema seotud strateegiliste eesmärkidega, mis seatakse nii valdkondliku kui ka riikliku laia arengukavaga.

Programmi kvaliteedi, suurema stabiilsuse ja ettenähtavuse tagamiseks tuleks ka kunstivaldkonnas jagada **3-aastaseid tegevustoetusi** ning tuleks paika panna **tegevustoetuse aastane alampiir**, mis võiks olla:

- Väikegaleriide puhul 33 750€ aastas (50% keskmisest hinnangulisest aasta-eelarvest; erand on nn väga väikesed nn minigaleriid, mille puhul võib seada madalama lävendi, näiteks 17 500€, s.o 50% nende hinnangulisest aasta-eelarvest)
- Galeriide puhul 75 000€ (50% keskmisest hinnangulisest aasta-eelarvest)
- Keskmise suurusega näitusemajade puhul 112 500€ aastas (50% keskmisest hinnangulisest aasta-eelarvest)
- Suurte asutuste puhul 200 000€ aastas (50% keskmisest hinnangulisest aasta-eelarvest)

Tuleks sisse seada **hindamismaatriks**, mis võimaldaks viia asutuste toetamise võrreldavamale alusele ja vajadusel selgemalt põhjendada erisusi toetuse suurustes. Hindamismaatriksis võiks arvesse võtta järgmisi aspekte:

Programm (kvaliteet ja professionaalsus, maht ja ülesehitus)	Programmide hindamisel tuleks ennekõike arvesse võtta: → Programmi kvaliteeti ja professionaalsust → Panust Eesti kunstipildi mitmekesisusse → Uusproduktiooni ja taasesituste osakaalu Kui tegevustoetusi jagatakse kolmeks aastaks, oleks eelduseks esimese aasta detailne programm ning teise ja kolmanda aasta puhul tuleks kirjeldada programmi koostamise lähtekohti ja põhimõtteid.
Näitusepinna suurus (m ²)	Näitusepinna suurus on ennekõike relevantne näitusemaja üld- ja halduskulude hindamiseks, aga ka produktioonimahtude vaatest.
Tiimi suurus, kunstnike ja kuraatorite kaasamise plaan ja sisseostetavate teenuste maht	Taotleja peaks ära kirjeldama oma tegeliku tiimivajaduse koos eeldatavate koormustega. Samuti tuleks kirjeldada, kuidas käib (vabakutseliste) kunstnike ja kuraatorite kaasamine ning milline on nende osapoolte eelduslik töömaht programmi valmimisse.⁷ Kaardistada tuleks ka programmi välja toomiseks vajalikud sisseostetavad teenused ja nende eelduslik maht.

⁷ Kunstnikutasude osas tegi Kunstiasutuste Liit ministeeriumile 2024. aastal ettepaneku sihtfinantseeritava toetusmeetme loomiseks ning kui taoline meetme luuakse, saab kunstnikutasud tegevustoetuste arvestusest välja jätta. Kuraatorite panuse saab sellisel juhul liita sisseostetavate teenuste arvestusse.

Eelarve	Taotleja eelarve peaks hõlmama nii asutuse majandamiskulusid (töötajate palgad, üüri- ja kommunaalkulud, kontorikulud jne) kui ka nn sisukulusid (näituste ja muu programmi kulud, sealhulgas kunstnike, kuraatorite tasud ja muude sisseostetavate teenuste kulud). Eelarve peab olema nii kulude kui tulude osas selge ja läbipaistev. Tulud tuleks allikate kaupa lahti kirjutada, sealhulgas võiks olla illustreeritud, mis mahus tervikeelarvest katab näituseasutus ja mis mahus on eeldus, et rahastust taotleb või katab omapanusena kunstnik. Ideaalis tuleks liikuda mudeli poole, kus tegevustoetus võimaldab olulises osas katta nii asutuse ülalpidamis- kui programmikulud ning märgatavalt väheneb kunstnike koormus vahendite taotlemisel või omapanusena katmisel.
Sihtgruppide kaasamine	Taotleja peaks kirjeldama: → Kes on nende programmi peamine sihtrühm → Millises mahus on planeeritud publiku-programmi (sh sagedus, ürituste tüübid jne) → Milline on programmi ligipääsetavus, sh keeleline ja erinevate publikugruppide (nt lapsed, eakad jne) lõikes → Eraldi võiks välja tuua üldhariduskoolidele suunatud haridusprogrammide olemasolu, mahu ja ülesehituse
Kommunikatsiooni- ja turundusplaan	Taotleja peaks kirjeldama teavitustöö üldpõhimõtteid ja peamisi kanaleid.
Kestlikkuse plaan	Taotleja peaks kirjeldama, kuidas ta oma tegevuse korraldamisel rakendab kestlikkuse põhimõtteid, sealhulgas keskkonnahoiu meetmeid.

Täiendavate lisakriteeriumidena võiks arvesse võtta (nt nii, et need annavad hindamisel lisapunkte):

Regionaalsus	Oluline on tagada kvaliteetsete näituste kättesaadavus üle Eesti. Seega peaks saama täiendavat tähelepanu väljaspool Tallinna ja Tartut tegutsevad näituseasutused. Tallinnas ja Tartus tegutsevad näituseasutused peaksid regionaalsuse punktide saamiseks kirjeldama reaalseid praktilisi samme, kuidas on neil kavas jõuda publikuni väljaspool suuri tömbekeskusi – näiteks näituste ringluse või muude tegevuste abil.
---------------------	---

Rahvusvaheliskus

Eraldi tuleks hinnata tegevuse rahvusvahelist haaret, seda nii väliskunstnike või -kuraatorite kaasatuse kaudu kui ka potentsiaali kaudu tutvustada näitusi Eestit külastavatele rahvusvahelistele külastajatele.

Rahvusvahelise tegutsemise puhul peaks minema arvesse nii Eestist väljapoole (nt näituste kureerimine väljaspool Eestit rahvusvaheliste partnerite juures) kui ka sissepoole (väliskunstnike ja -kuraatorite kaasamine näituseprogrammi) suunatud tegevused.

Kultuurkapitalis tuleks samuti jätkata tegevustoetuste jagamist, kuid eelduseks võiks olla, et kapital on mõeldud väiksemate galeriide ja uute algatuste paindlikuks toetamiseks. Kaaluda võiks toetuse piirmäärade sisseviimist, et tegevustoetus saaks täita oma eesmärgi tagada sisukas tugistruktuur galeriis korraldatavatele näitustele. Taolise piirmäära sisseseadmine oleks võimalik aga üksnes siis, kui ministeerium on võtnud suurema rolli tegevustoetuste tagamisel. Arvestades, et sihtkapitali eelarvest umbes 20% läheb tegevustoetusteks ja summa on iga-aastaselt ca 500 000–600 000 eurot, siis tuleks läbi kalkuleerida, kui mitme asutuse toetamine on eelpool toodud optimaalseid piirmäärasid arvestades Kultuurkapitalis võimalik.

Kui taotlusvooru loomine ei ole lähiaastatel eelarvelistel põhjustel võimalik, siis minimaalse esimese sammuna tuleks ellu viia 2025. aastal Kultuurkapitalist kahe suurima tegevustoetuse saaja (Tartu Kunstimaja ja Eesti Kunstnike Liidu galeriid) nn “Kulkast välja liigutamine”, mille tulemusena peaks nende organisatsioonide toetamine olema tagatud ministeeriumi eelarvest ning laieneksid Kultuurkapitali võimalused teisi asutusi tugevamini toetada. Samuti tuleks üle vaadata praegu Kultuuriministeeriumi eelarvest toetust saavate asutuste toetuse määrad.

Tegevustoetuste süsteemi parandamise mõju

- **Valdkonna (rahvusvahelise) konkurentsivõime kasvatamine.**
Tugevad institutsioonid mängivad tervislikus kunstielus kriitilist rolli. Institutsioonide hakkamasaamine on otseses seoses valdkonna nähtavuse ja elujõulisusega. Rahvusvahelisel kunstiareenil silmapaistvates riikides on tugevad, hästi võrgustunud ja võimekad organisatsioonid. Eestil on kõrge tasemel kunstnike ja professionaalselt tegutsevate kunstikorraldajate näol olemas väga head eeldused rahvusvaheliseks eduks, kuid süsteemse ja tugeval alusel rahvusvahelise koostöö saavutamiseks on vajalik piisav, ettenähtav ja jätkusuutlik rahastussüsteem.
- **Näituste kvaliteedi tõstmine.**
Näituseasutused on kunsti-ökosüsteemi selgroog, pakkudes ideaalis kunstniku visiooni elluviimiseks võimalikult terviklikku ja laiapõhjalist tuge. Praegune toetussüsteem tingib olukorra, kus olude sunnil tehakse järeleandmisi ka näituste tehnilises kvaliteedis. Üle Eesti on näituste produktsioonitase kõikuv ning sageli ei suudeta kaasas käia kaasaegsete standarditega. Asutuste järjepidevam toetamine võimaldaks tagada näituste tehnilise kvaliteedi tõstmise.
- **Aluse loomine valdkonna pikaajaseks arenguks ja tulubaasi mitmekesistamiseks.**
Praegu puudub enamikel asutustel elementaarne stabiilsus ja tegutsetakse märkimisväärse ebakindluse oludes. Palju aega ja tähelepanu kulub nii-öelda ellujäämisele lühemas perspektiivis.

Kunstivaldkonna rahastamise kindlamale vundamendile seadmine loob aluse arenguhüpeteks, võimaldab teha pikaajalisi plaane ja loob eeldused tulubaasi mitmekesistamiseks, näiteks omatulude kasvatamiseks ja eratoetajate leidmiseks.

→ **Kunstivaldkonna töötingimuste parandamine ja kunstitöötajate järelkasvu kindlustamine.**

Asutuste keeruline finantsseis peegeldub valdkonnas töötavate inimeste heaolus ja töötasudes, sest kitsastes eelarvetingimustes kiputakse esimeses järjekorras kärpima tasusid. Madalad ja ebastabiilsed töötasud muudavad valdkonna ebaatraktiivseks ja neil on otsene mõju kunstitöötajate järelkasvule, mis on valdkonna järjepidevuseks hädavajalik. Tegevustoetuste tõstmise kaudu on võimalik parandada valdkonna töötingimusi.

→ **Valdkonna sisulise mitmekesisuse toetamine.**

Kunstivaldkonna institutsioone võib tinglikult pidada kunstnike "tööandjateks". Toimetulekuraskused mõjutavad otseselt asutuste programme ja seeläbi näituse-elu mitmekesisust. Tegevustoetuste süsteemi parandamine võimaldaks viia sisu-programmide planeerimise oluliselt stabiilsemale alusele, kasvataks programmide ambitsioonikust ning vähendaks näituse-projektide ärajäämist või edasilükkumist eelarvelistel põhjustel.

→ **Näituste regionaalse kättesaadavuse parandamine ja regionaalarengu toetamine.**

Näituste korraldamine on hea võimalus viia tippkultuuri väljapoole nn tõmbekeskusi: võrreldes sündmuspõhiste kunstileikidega on näituste korraldamine paindlikum, need on tavaliselt lahti pikemat aega ja neid kogeb suurem hulk inimesi. Muuhulgas saab näituste kaudu suhteliselt lihtsalt tagada vähem liikuvate elanikkonna-gruppide, näiteks laste ja eakate, ligipääsu kultuurile. Toetades kunstiasutusi üle Eesti, saab luua soodsamat elukeskkonda ning panustada piirkondade (taas)elustamisse ja (sise)turismi hoogustamisse.

→ **Valdkonna maksupanuse ja majandusliku mõju kasv.**

Kunstiasutuste avalikest vahenditest toetamist ei tohiks vaadata üksnes puhaskuluna. Asutused maksavad tööandjatena regulaarselt tööjõumakse ning tasuvad käibemaksu. Seega jõuab märkimisväärne osa toetusrahast riigile maksude näol tagasi. Lisaks teevad kunstiasutused koostööd muude valdkondade ettevõtetega: näiteks ostab valdkonna suurim organisatsioon, Eesti Kunstimuuseum, pidevalt teenuseid üle 750 erinevalt ettevõttelt (mis tegutsevad haldus-, ehitus-, IT- ja telekommunikatsiooni-, trüki-, kirjastus-, disaini-, kommunikatsiooni-, majutus-, toitlustus-, pangandus- ja paljudes muudes valdkondades). Kunstivaldkonna süsteemsel ja organiseeritud toetamisel on seega otsene positiivne mõju tööhõivele, maksulaekumisele ja majanduse elavdamisele.

Korduma Kippuvad Küsimused

1. Miks ei saa kunstiasutused katta oma kulusid piletitulust?

Praegu tegutseb nii tasuta sissepääsu kui ka piletiga kunstiasutusi. Näiteks Kultuurkapitali 22 tegevustoetuse saajast on pilet kehtestatud 7 näituseasutuses. Pileteid müüvatelt asutustelt pärineva info põhjal saab aga kinnitada, et üheski asutuses ei moodusta piletulu eelarvetuludest nii märkimisväärset osa, et selle peale oleks võimalik asutuse toimimist ja programmi produktsiooni üles ehitada. Näiteks hindas üks näituseasutus, et kitsalt näituseprojektide eelarvest moodustab piletulu 20-25%, kuid kui võtta arvesse ka asutuse üld- ja palgakulusid, saaks aastasest piletulust katta vaid *ca* 8%.

Pilet kehtib ka riiklikes muuseumides, mis vaatamata piletitulule vajavad toimimiseks regulaarselt eelarvevahendeid. See tähendab, et riik ei eelda oma asutuste puhul üksnes piletitulu toel opereerimist ning nii-öelda mitteriiklikud asutused ei ole toimimismudelilt oluliselt erinevad. Kunstiasutuste sõnul ei ole täna kehtivaid piletihindasid võimalik märgatavalt kasvatada ilma, et see mõjutaks publikunumbreid ja seeläbi otseselt ka piletimüügist saadavat tulu.

Ühtlasi tasub tähele panna, et Eestis toimub palju erineva suuruse ja mahuga näitusi. Pileti kehtestamine ei oleks lahendus väiksemate galeriide jaoks. Eesti publiku tagasisidele tuginedes ollakse pigem harjunud maksma suuremate ja mahukamate näituste eest või sellisel juhul, kui ühe piletiga näeb mitut väljapanekut korraga. Ka rahvusvahelises praktikas on galeriinäitused valdavalt tasuta. Kui pisema galeriinäituse eest üldse küsida piletiraha, siis saaks see jääda mõne euro kanti, samas kui pileti administreerimise kulu (piletimüüja tasu, kassa- ja kaardimakse süsteemi haldustasu, käibemaksu kulu ja administree- rimine jne) ei oleks proportsioonis võimaliku saadava tuluga ega võimaldaks märkimisväärselt parandada galerii eelarveseisu.

Vähetähtis ei ole asjaolu, et kultuurist osasaamine on paljude elanikkonna-gruppide jaoks otseselt seotud piletiraha küsimusega. Kultuur, sealhulgas kunst ei peaks olema privileeg, mis on kättesaadav vaid paremal järjel inimestele. Kultuur loob ühiseid väärtusi, mida põhiseadus kohustab hoidma ja kaitsma ning need väärtused peavad olema (mingiski mahu) kättesaadavad kõigile. Ligipääs kultuuriväärtustele ei tohiks seepärast toimida ainult turupõhimõtete alusel. Seda on seni tõestanud ka tegevustoetused: tänu avalikule rahastusele on täna võimalik külastada tasuta mitut professionaalset kaasaegset kunsti tutvustavat asutust (mitmete teiste seas näiteks Eesti Kunstnike Liidu galeriisid, Eesti Kaasaegse Kunsti Muuseumi või Tartu Kunstimaja). Lisaks kultuuri-väärtustele on kultuurielus osalemine oluline ka meie hariduse ja vaimse tervise seisukohalt. Selle tõid selgelt esile nii koroona-aeg kui ka järjest kasvav huvi kunstiasutuste ja muuseumide külastamise vastu.

Viimaks tasub meele pidada, et tegevustoetuse puhul ei räägi me ainult näitusi korraldavatest või publikule suunatud programmi pakkuvatest asutustest — vaja on toetada ka muid kunstivaldkonna toimimiseks vajalikke funktsioone täitvaid asutusi, mis avalikkusele pileteid või muid teenuseid müüa ei saagi.

2. Miks ei saa kunstiasutused katta oma kulusid kunstimüügi tuludest?

Rääkides kunstivaldkonna rahastamisest, puudutab see peamiselt näituste publiku ette toomist. Avaliku rahastuse seisukohast on kunstivaldkonna nii-öelda põhiväljund (kureeritud) näitus, mitte teoreetilise müügi-potent-siaaliga üksikteos. Tuleb arvestada, et üksikteose ja näituseterviku loomise kulud erinevad oluliselt. Vahe seisneb nii töömahu kui ka kaasatud osapoolte hulgas. Kui üksikteose loomisel osaleb peamiselt kunstnik, siis näitusep-rotsessi on lisaks temale kaasatud terve hulk inimesi: kuraatorid, kirjutajad, tehnikud, installaatorid, kujundajad, produtsendid, publikuteenindajad, giidid jt. Lisaks katavad näitusekorraldajad väljapaneku füüsilise teostuse, ruumide ülalpidamise ning mitmesugused muud üldkulud (vt täpsemalt jaotust “Millest koosneb tegevustoetus?”). Kõigi osapoolte tööpanuse kompenseerimist ja näituste korraldamisega seotud üldkulusid ei saa siduda üksikteoste müügituluga. Isegi kui näitusekorraldaja, näiteks galerii, vahendusel mõni teos müüakse, jääb vahendustasu reeglina vahemikku 25-50%, mis näiteks 1000€ müügihinnaga teose puhul on 250-500€. Sel põhjusel on ka mitmetes aktiivselt müügi-ga tegelevates galeriides kunstinäituste korraldamine mittetulunduslik (müügi seisukohalt on tulusam (kureeritud) näituste korraldamise asemel kasutada nä showroom-i, kus esitleda korraga läbisegi mitmete autorite mitmesuguseid töid) ja piisava kvaliteedi korral on õigustatud näituste avalikust rahast toetamine isegi nä kommertsgaleriide puhul.

Teiseks on oluline ka aspekt, et kunstimüük ei käi olemuslikult kokku mitmete näituseasutuste rolliga kunstivaldkonna ökosüsteemis. Oleks mõeldamatu, et Eesti kunstipärandi kogumisele, säilitamisele ja tutvustamisele pühendunud muuseumid tegeleksid samaaegselt ka aktiivse kunstimüügiga. Samuti ei kuulu aktiivne müük nä kunsthalle-tüüpi ehk peamiselt näituste väljatoo-misele keskendunud asutuste tegevusmudelisse ega ole loogiline ka paljude

väiksemate, näiteks nõ linnagalerii-tüüpi galeriide puhul. Kunstimüük on professionaalne töö, mis nõuab lisaks kunsti tundmisele ka müügi- ja turunduskompetentsi ning laia kontakti- ja kliendivõrgustikku maksejõulise publiku seas. Kunst ei ole esmatarbevajadus ning ostuotsuseni jõudmine nõuab järjepidevat ja aeganõudvat suhtlust potentsiaalse kliendiga ning pidevat tööd uute klientide leidmiseks. Nii-öelda “passiivne müük”, näiteks kunstiteoste väljapanek koos hindadega näituseruumis ja/või veebis ilma suuremamahuliste lisategevusteta ei taga märkimisväärseid müügimahte ning toetub pigem ühekordsetele ostudele. Ebamõistlik ja suures plaanis väikese kasuteguriga oleks kunstiasutusse palgata kunstimüügi eest vastutav eraldi töötaja, sest suur osa potentsiaalsest müügitulust läheks tõenäoliselt selle töötaja tasu katmiseks.

Viimaks tuleb silmas pidada, et Eesti kunstiturg on küll viimastel aastatel elavnenud, kuid on jätkuvalt väike. Valdava osa turumahtudest moodustab täna nii-öelda vanema kunsti müük sekundaarsel turul (näiteks oksjonimajade kaudu) ning meediast tuttavad hinnarekordid puudutavad reeglina aastakümneid tagasi meie seast lahkunud autoreid, kes aktiivses näitustegevuses ei osale. Kaasaegse kunsti turusegment ja ostjaskond on väiksem ning müügihinnad võrreldes vanema kunstiga üldiselt madalamad. Samuti ei ole Eestis mitmetele kunstžanritele (näiteks videokunstiteosed, mastaapsed installatsioonid, suuremad skulptuurid) praktiliselt üldse turgu, kuid mitmekesisust ja kunstilist vabadust silmas pidades oleks mõeldamatu läbivalt hakata välja tooma üksnes nii-öelda “müüdavamates” žanrites näitusi.

3. Kuidas siis praegu madalamate toetustega hakkama saadakse? Näitused ju toimuvad!

Eestis on 2025. aasta seisuga tihe ja mitmekesine kunstielu. Toimub palju näituseid ja publiku huvi nende külastamise vastu on tõusuteel. Selle positiivse poole varjus on kunstiasutuste toimetulek üha keerulisem ja eelarved pingelised ning see peegeldub valdkonna töötingimustes ja -tasudes. Kunstis tegevad loovisikud on uuringute järgi kõikidel loomealadel ühed madalamalt ja ebaregulaarsemalt tasustatud ning ka asutuste palgaliste töötajate olukord ei ole kiita. Civitta poolt 2023. aastal läbi viidud loometöö tasustamise uuringust selgus, et kunstivaldkonna loometöötajad saavad keskmiselt 670 euro suurust tasu kuus, kuid seda üksnes keskmiselt 7 kuul aastast. Kunstiasutuste Liidu liikmete seas läbi viidud küsitluse kohaselt oli 2024. aastal kunstiasutustes keskmine kuu brutotöötasu 1545 eurot, mis jäi alla nii sama aasta keskmisele palgale (1981 eurot) kui ka kõrgharidusega kultuuritöötaja miinimumtasule (1600 eurot). Kunstivaldkonnas loodav kultuuriline ja ühiskondlik avalik hüve ei ole täna tasakaalukalt ja proportsionaalselt tasustatud ning suur osa näitustegevusest toetab madalalt tasustatud või üldse tasustamata tööle.

Ettepaneku lähtekohaks olevad uuringud ja dokumendid

- [Eesti kunstinäituste statistika 2015–2023. Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus](#)
- [Eesti loomemajanduse olukorra uuring ja kaardistus. Eesti Konjunkturiinstituut, 2022](#)
- [Kultuuri arengukava 2021–2030](#)
- [Kunstiastuste Liidu liikmete küsitlus \(2024. aasta kohta\)](#)
- [Kunstivaldkonna arengukava KUVA 2021–2025](#)
- [Kunstnikutasude ettepanek \(2024\)](#)
- [Loometöö tasustamine Eestis ja loomepalkade mõju hindamine. Civitta, 2023](#)